

LA DIFÍCIL IDENTITAT DE LA RIBAGORÇA

Isidor Cònsul

Regió pirinenca de forta personalitat històrica, l'antic comtat i bisbat de la Ribagorça va ser motiu sovintejat de litigi entre els estats medievals d'Aragó i Catalunya per la seva situació fronterera. Al llarg dels segles i pel que fa la seva dimensió cultural, lingüística i religiosa, tendí a decantar-se cap a Catalunya, més que no pas envers Aragó, però la dinàmica canvià a partir del primer terç del XIX quan, a causa de la divisió provincial de 1833, la major part del seu territori va quedar sota administració aragonesa. Per tot plegat, la Ribagorça actual és un territori escamarlat entre les dues administracions - catalana i aragonesa -, i per la mateixa raó és fàcil trobar-la trossejada i desdibuixada en la mena de guies i fulletons turístics de poc rigor que només escombren cap a casa. En aquest paper, en atenció a la seva personalitat històrica, la considerarem una unitat, bo i sabent les dificultats que surten a l'hora d'establir-ne una identitat moderna, i que hi ha problemes que encara cuegen derivats de la mateixa arbitriietat administrativa.

Els geògrafs que s'han encarat a estudiar-la arriben a la conclusió que la Ribagorça és un territori de límits poc definits; que tendeix a configurar-se com una agrupació de subcomarques naturals sobre l'eix de les principals conques fluvials, i que el conjunt de la regió pateix, tot i la força del substrat històric, una manca d'unitat que no li permet captar-se amb coherència. Des d'aquesta perspectiva geogràfica, el territori ribagorçà és solcat, de llevant a ponent, pels rius Noguera Ribagorçana, Isàbena i Éssera, i atesa, d'altra banda, la importància del relleu, se l'acostuma a dividir en dues grans àrees: l'Alta i la Baixa Ribagorça. La primera, amb una extensió de 1.589 km², té més de dues terceres parts a l'Aragó (de Pont de Muntanyana a Benasc), mentre que no arriba a un terç la que és administrada des de Catalunya, amb tres únics municipis: Barruera (centre de la Vall de Boí), amb 219,5 Km²; Pont de Suert (148,6 Km²) i Vilaller (58,7 Km²). Per la seva banda, la Baixa Ribagorça, amb capitalitat a Benavarri, abraça una superfície de 898,71 Km² tota ella situada sota administració aragonesa¹.

Tot i això, malgrat el dubte dels geògrafs i la pròpia realitat moderna de regió fronterera partida entre dues administracions, la Ribagorça busca els seus senyals d'identitat, el primer dels quals li arriba del mateix nom. Segons Joan Corominas, el topònim Ribagorça prové del llatí "Ripacurtia" que vol dir riba tallada amb el sentit de *pendent escarpat format per una ensulsiada de terra guixenca o argilosa*. Les

¹ Manllevo les referències de la *Gran geografia comarcal de Catalunya*. Vol 12: *El Pallars, la Ribagorça i la Llitera*. Barcelona. Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984.

ensulsiades, diu el filòleg, són molt freqüents a tota la Ribagorça, fins al punt que aquest és *ben bé el país de les ribes tallades*. Al gruix d'aquestes ribes tallades per efecte dels desgavells geològics, la qualitat del sòl i els treballs de l'erosió, cal afegir-hi els espectaculars congostos (també ribes tallades, en sentit estricte) oberts pels tres rius de la regió: els estrets d'Olvena, Campo i Ventamillo, treballats per l'Éssera; el de Gavarret-Obarra, obert per l'aigua de l'Isàbena, i Escales i Montrebei, per la Noguera Ribagorçana. Exemple de recerca de la pròpia identitat en el nom de la comarca és la revista "Ripacurtia", nascuda l'any 2003, promoguda pel "Centre d'Estudis Ribagorçans", filial del "Instituto de Estudios Altoaragoneses" que explica, en el text de presentació del primer número, que la comarca representa tres valls, tres rius i tres idiomes (l'aragonès, el català i el castellà), i a la regió acull la convivència d'homes i dones des de segles molt reculats. Els objectius de "Ripacurtia" són treballar per la cultura ribagorçana, assumint d'entrada la seva condició de terra de frontera a cavall de Catalunya i Aragó.

Els senyals d'una identitat històrica: dels ibers al romànic

La Ribagorça guarda restes megalítiques (dòlmens a Pinyana i a Areny, i el menhir de Merlí, entre altres), té esplugues que foren habitades en el neolític, s'han trobat destrals de pedra polida a Benavarri, Vilaller i Viu de Llevata, es comença a conèixer el poblat ibèric de Montanui i se sap de monedes romanes de bronze a la Vall de Boí. Són testimonis que remetent a antics assentaments de població i a una romanització tardana i incipient. D'aquest temps antic, hi ha notícia de tribus d'origen iber superposades a un primer poblament de l'ètnia bascoide que es va estendre, a banda i banda del Pirineu, de la Garona a l'Ebre. La seva presència ha deixat l'empremta d'una abundosa topononímia i, efectivament, són d'origen basc nombrosos noms de lloc com Irgo, Serradui, Bissaürri, Sessué, Benavarri, Llaguarres, Siscarri, Durro i Villarué, entre altres.

Ara bé, la personalitat més autèntica de la Ribagorça, en termes històrics, arranca dels segles medievals i de l'esplendor del comtat i bisbat que duia el seu nom. D'aquell temps, n'ha quedat el patrimoni artístic de més èmfasi del territori vestit amb la sòbria essencialitat del romànic. És un tresor patrimonial estès arreu de la Ribagorça i de la seva importància poden parlar-ne les esglésies de la Vall de Boí, declarades patrimoni de la humanitat per la UNESCO. I vora seu, una nodrida constel·lació de monestirs, ermites i esglésies romàniques com ara els monestirs d'Alaó, Lavaix i Obarra, l'esplèndida catedral de Roda d'Isàbena, i un reguitzell de petites joies en forma de ponts i closos medievals en estat pur en bona part dels llogarrets de l'Alta Ribagorça. Poden servir d'exemple, Benasc, Serradui, Sirés, Lliri, Espés, Señiu o Les Paüls. I no es tracta, només, d'un romànic

arquitectònic. S'ha d'inventariar, vora la pedra florida, la solemnitat de les pintures murals i sobre taula, així com algunes mostres escultòriques de primer ordre, ara escampades en museus diversos.

A mesura que es progressa cap a la Baixa Ribagorça, l'èmfasi romànic perd intensitat, per bé que el territori continua clapejat de pedres que són record i testimoni de l'esplendor i les tensions medievals, com els castells d'Areny, Lluçars, Montanyana i Benavarri, aquest darrer, el punt més important a la frontera musulmana.

La força del paisatge: de l'estancament al turisme

Les valls i contrades del territori ribagorçà, com en general a tot el Pirineu, van viure un grapat de segles tancades en elles mateixes, aïllades per manca de comunicacions, resistint amb una esforçada economia tradicional, basada en la ramaderia i l'agricultura de subsistència. A partir dels anys cinquanta del segle XX, sobretot a l'Alta Ribagorça, es va produir un fort despoblament que va deixar abandonats molts dels seus pobles. Vint-i-cinc anys després, la diàspora i el despoblament van començar a redreçar-se amb la consolidació de la democràcia parlamentària a l'Estat Espanyol i l'enfortiment de les diferents autonomies. Com a la resta dels Pirineus, la Ribagorça viu, en els darrers anys, un moment dolç i accelerat de bonança econòmica, a causa del turisme. La duresa del paisatge i el rigor del clima, causa del mal viure de l'antigor, ha esdevingut el millor aliat d'una economia de serveis que corre el risc, però, d'omplir valls i contrades amb un excés de ciment si, prèviament, no hi ha una planificació que sigui respectuosa i harmònica amb la natura i el paisatge.

Ara mateix, les tres valls majors de l'Alta Ribagorça (Èssera, Isàbena i Noguera Ribagorçana), conformen un paradís per a totes les modalitats de l'excursionisme, així com els nous esports i divertiments de muntanya. Qui tingui tirada als grans pics es trobarà com a casa pujant als vèrtex de més pit del Pirineu, de Boí a Benasc, amb Aneto, Maladeta, Tempestats, Mulleres, Biciberris, Salbuardia, Ballibierna i Comoloforno, sense menystenir, però, els cims de la segona cadena, paral·lela a l'axial, amb el Turbó, el Gallinero o el Cibollés. Per als amics del senderisme tranquil s'obren centenars de rutes entre valls i boscos bucòlics, rierols i estanys de postal, petits pobles deliciosos i paisatges de somni a l'abast. Els naturalistes, a banda de voltors i àligues de vol majestuós, hi podran veure, sense gaires dificultats, marmotes i esquiroles, senglars i isards, algun gall fer i potser el rastre de l'ós. És també un territori adient per a barranquistes, per als agònics ciclistes de muntanya, i per als qui tenen enveja dels ocells. En aquest sentit, Castilló del Sos i Roques Blanques han esdevingut dos noms mítics per a parapentistes i

altres seguidors dels artefactes voladors. I si l'activitat que s'escau és la pràctica tranquil·la de la pesca, trobareu truites als tres rius i a la majoria d'estanys de la zona més alta.

A l'hivern, no cal ni dir-ho, Cerler i Boí s'han convertit en punts d'esquí d'anomenada i el conjunt del territori ha esdevingut, també, un centre d'atracció de boletaires, tant a la primavera com a la tardor. Els qui saben distingir-los i trobar-los, podran triar entre el cep i la múrgula, el rovelló i el fredolic, la carrereta i el rossinyol, la llenega blanca i el moixarró.

Ressorgiment de la cultura popular

Un aspecte cultural important de la tradició popular ribagorçana va lligada amb les falles i les bruixes. El Turbó és un nom d'anomenada com a punt d'encontre de bruixes i, al segle XVI, al triangle Espés, Les Pauls i Abella, hi ha va haver un judici sonat de la història de la bruixeria. En un sentit similar de criteris màgics, a l'Alta Ribagorça s'ha recuperant la tradició del foc amb falles i fallaires, i el ritual de les teies enceses, dalt del Faro de cada poble, que baixen en processó de foc fins a la plaça. Els pobles de la vall de Boí, però també els de l'Isabena, han tornat a l'antiga tradició de les falles per omplir de ritual màgic les nits de festa de l'estiu, sobretot, la de Sant Joan.

Per tancar, posats que som en l'àmbit de la cultura popular, cal esmentar el gran treball de camp i l'esforç recopilatori d'Artur Quintana, Hèctor Moret, Lluís Borau i Glòria Francino en els tres volums de *Bllat Colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça* (1997).